

Arletta SKOREK

*Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej
im. Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego – Koszalin*

ZMIANY PRZEBIEGU GRANIC POLSKI W 1951 R.

Procesowi wytyczenia granic każdego państwa zawsze towarzyszyły wydarzenia odnoszące się nie tylko do bezpośrednich sąsiadów. Były to zjawiska charakterystyczne dla każdej epoki historycznej. Miały one również zastosowanie w Europie, kiedy zakończyła się druga wojna światowa.

Przebieg granic naszego kraju po 1945 r. był efektem porozumień, układów i w konsekwencji decyzji mocarstw światowych. De facto jednak los Polski - a co za tym idzie jej kształt terytorialny - znalazł się wyłącznie w gestii Stalina¹. Działaniom tym towarzyszyło milczące przyzwolenie pozostałych mocarstw. A na decyzje Stalina nie miały żadnego wpływu starania ani legalnego rządu będącego na emigracji w Wielkiej Brytanii, ani - jeśli takie były - reprezentacji Polaków będącej na terenie ZSRR.

Podpisanie w sierpniu 1945 r. układu poczdamskiego jest początkiem sfinalizowania zamiarów mocarstwowej pozycji Związku Radzieckiego w Europie Środkowej, w kwestii wytyczania granic między państwami znajdującymi się w strefie jego wpływów. W efekcie terytorium naszego państwa zmniejszyło się o 20% w porównaniu do stanu przedwojennego².

Układy graniczne z Niemiecką Republiką Demokratyczną i Czechosłowacją były formułowane w atmosferze dyskusji, której efekty podlegały bezwzględnej akceptacji Związku Radzieckiego. Wytyczeniu polskiej granicy południowo - wschodniej, wschodniej i północno - wschodniej nie towarzyszyły nawet pozory partnerstwa.

16.08.1945r. podpisano w Moskwie umowę o polsko - radzieckiej granicy państwowej. Postanowieniem tej umowy ustalono, iż podstawą linii granicznej stała się tzw. „*linia Curzona*”, przy jednoczesnym

¹ W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1914-1945*, Warszawa 2003, s.532.

² H. Dominiczak, *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966 – 1996*, Warszawa 1997, s.328.

Z HISTORII OCHRONY GRANIC

zastrzeżeniu, że mogą nastąpić odstępstwa od tej linii na korzyść Polski 5 - 8 km.

Przebieg granicy północno - wschodniej (w byłych Prusach Wschodnich) określono niezwykle lakonicznie. Informowano jedynie, że „... do czasu ostatecznego rozstrzygnięcia zagadnień terytorialnych część granicy polsko - radzieckiej przylegającej do Morza Bałtyckiego, zgodnie z decyzją konferencji berlińskiej, będzie przebiegała wzdłuż linii do punktu na wschodnim wybrzeżu Zatoki Gdańskiej (oznaczono na załączonej mapie) ku wschodowi, na północ od miasta Braniewo - Gołdap, do punktu, w którym ta linia zbiega się z linią graniczną opisaną w art. 2 umowy”.³ Widzimy więc na mapie linię prawie prostą, rozdzielającą te tereny bez uwzględniania aspektów komunikacyjnych, hydrologicznych, geograficznych, społecznych i jeszcze wielu innych.

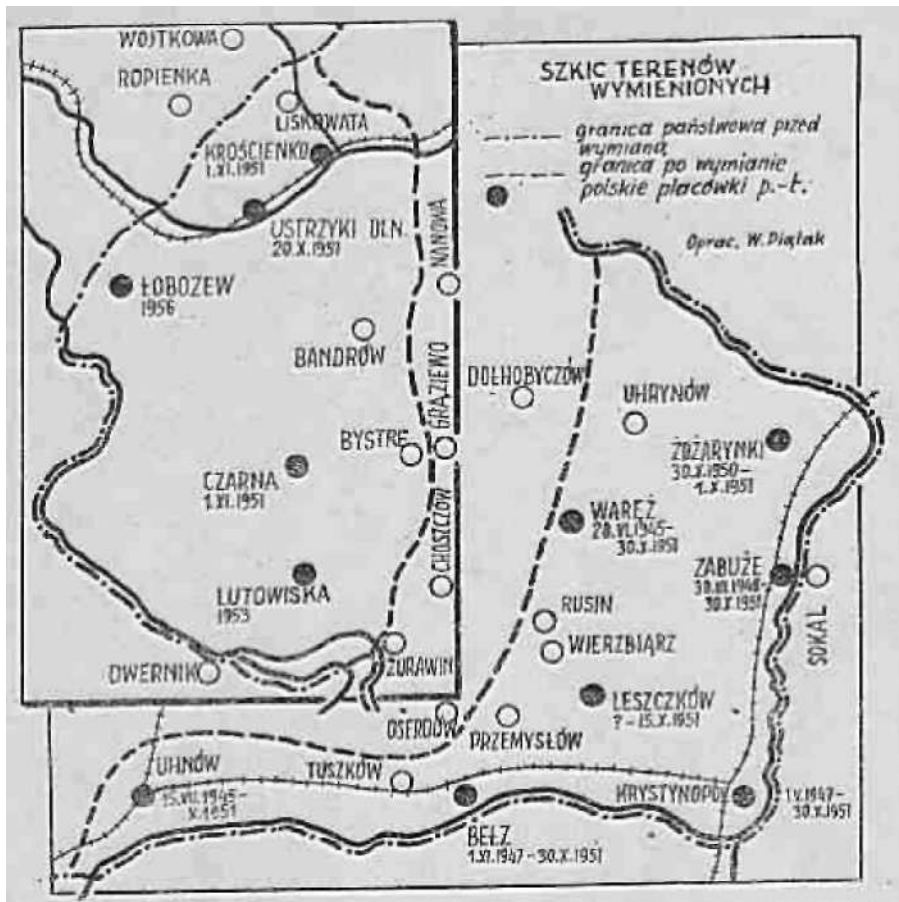
Na południowo - wschodnim odcinku granica biegła od trójstyku na górze Krzemieniec do Przetęczy Użockiej, gdzie skręcała na północny zachód wzdłuż Sanu do Krościenka, a od niego na północny wschód do rzeki Sołokiji w rejonie Bykowa i dalej tą rzeką do Bugu. Na odcinku (w przybliżeniu) Krościenko - Uhnów również mamy do czynienia z linią na mapie, której nie uwzględniają jakiegokolwiek racjonalne argumenty jej przebiegu w terenie.

Mocą umowy określona została długość granicy polsko - radzieckiej i wyniosła ona 1244 km, co stanowiło 37 % całej linii granicznej.

Trwałość i nienaruszalność tej granicy okazała się taka sama jak powaga jej ustanowienia. 15.02.1951 r. podpisano umowę o zmianie przebiegu granicy Polski i ZSRR.⁴

³ Tamże, s.330.

⁴ Dz. U RP Nr 11, poz. 63 z 6.03.1952r. *Umowa międzynarodowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zmianie odcinków terytoriów państwowych, podpisana 15 lutego 1951r. (takie jest brzmienie zapisu w Umowie – A.S.)*

Zmiany terytorialne w 1951r. (szkic)⁵

Należy zdawać sobie sprawę z tego, że w lutym 1951 r. podpisano umowę, więc przygotowania musiały trwać jakiś czas. Można przyjąć, że decyzja o zmianie przebiegu linii granicznej musiała zapaść na co najmniej rok wcześniej. Argumentacja jaką przedstawiono opinii publicznej o konieczności tej wymiany, nie wytrzymała nawet próby krytyki. Ponieważ linia kolejowa łącząca Lwów z Kowlem na odcinku Krystynopol - Żdżarynki przebiegała przez terytorium polskie trzeba było zmienić granicę. Należałoby w tym miejscu zastanowić się nad tym, jak zatem przygotowywano w 1945 r. umowę graniczną między naszymi państwami, już wtedy istniała ta linia kolejowa. W dodatku, gdyby argu-

⁵ W. Piątek, *Zmiana terytorialnego zasięgu polskich znaków pocztowych w 1951 r.* w: *Filatelista* nr 17/1976, s.374. Więcej w: *Encyklopedia Filatelistyki*, PWN, Warszawa 1993, s.399.

menty te były podstawowymi to Polska miała identyczną sytuację. Linia kolejowa na trasie Sanok Przemyśl na odcinku Chyrow - Dobromil przebiegała przez terytorium ZSRR, można więc było wymienić „*linię kolejową za linię kolejową*”. Przyczyny zmian przebiegu polskich granic z 1951 r. budziły domysły i spekulacje, pozostawiając w konsekwencji całą sprawę historykom do wyjaśnienia w przyszłości.

Przedmiotem wymiany stały się dwa obszary po stronie polskiej i rosyjskiej o powierzchni 480 km². Związek Radziecki przekazał Polsce „... w drodze wzajemnej zamiany odcinek terytorium państwowego w obwodzie drohobyckim o ogólnej powierzchni 480 km², przy czym odcinek ten włącza się w skład terytorium państwowego Rzeczypospolitej Polskiej i odpowiednio zmienia się istniejącą granicę między Polską a Związkiem SRR zgodnie z załączonym opisem granicy i mapą w podziale 1 ÷ 500 000”.⁶

W protokole do umowy zawarty jest szczegółowy opis przebiegu linii granicznej. Miejscem wyjściowym nowej granicy był punkt „... położony na polsko - radzieckiej granicy państwowej na rzece San w przybliżeniu 3,9 km (w linii prostej) na północny - wschód od ujścia rzeki Wołosaty do rzeki San i w przybliżeniu 0,5 km na południe od kościoła miejscowości Żurawin.

Od tego miejsca linia granicy przechodzi z początku na północ, a potem w kierunku północno - zachodnim, zostawiając po stronie ZSRR miejscowości Żurawin, Chaszczów, Grąziowa, Nanowa i Łopusznica, a po stronie Polski - Lutowiska, Michniowiec, Bystre, Bandrów - Kolonia, Krościenko i Liskowate i łączy się z polsko - radziecką granicą państwową w punkcie położonym w przybliżeniu 3,8 km na wschód od kościoła miejscowości Jureczkowa i 6,7 km na północny - zachód od kościoła miejscowości Łopusznica.”⁷

W zamian, za tą część Bieszczad, strona polska odstąpiła „... w drodze wzajemnej zamiany Związkowi Socjalistycznych Republik Radzieckich odcinek terytorium państwowego w województwie lubelskim o ogólnej powierzchni 480 km², przy czym odcinek ten włącza się w skład terytorium państwowego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i odpowiednio zmienia się istniejącą granicę między Polską a Związkiem SRR zgodnie z załączonym opisem granicy ...”

Opis ten, w sposób szczegółowy następująco charakteryzował przebieg granicy: „Początkowym punktem linii granicy państwowej

⁶ Dz. U RP Nr 11, poz. 63... , s.126.

⁷ Tamże, s. 128.

na odcinku odstępowanego przez Rzeczpospolitą Polską Związkowi Socjalistycznych Republik Radzieckich w drodze zamiany jest punkt, położony na polsko - radzieckiej granicy państwowej w przybliżeniu 2,2 km na południowy - wschód od kościoła miejscowości Wierzbica i w przybliżeniu 5,9 km na północny - wschód od kościoła miejscowości Kornie.

Od tego miejsca linia granicy przebiega w kierunku północno - wschodnim, zostawiając po stronie ZSRR linię kolejową Rawa Ruska - Krystynopol, a po stronie Polskiej miejscowości Wierzbica i dochodzi do punktu, położonego w przybliżeniu 2,2 km na zachód od stacji kolejowej Uhnów i w przybliżeniu 4,0 km na północny - wschód od kościoła miejscowości Wierzbica.

Dalej linia granicy przebiega w kierunku wschodnim, pozostawiając po stronie ZSRR linię kolejową Rawa Ruska - Krystynopol i miejscowości Uhnów, Korczów, Tuszków, a po stronie Polski - Tarnoszyn, Korczmin, Oserdów i dochodzi do punktu położonego na drodze gruntowej Bełz - Oserdów, w przybliżeniu 3,3 km na północny - zachód od stacji Bełz.

Następnie linia granicy skręca na północny - północny - wschód (taki jest zapis w Umowie - A.S.) i przebiega dalej w tymże kierunku, pozostawiając po stronie ZSRR miejscowości Przemysłów, Wierzbierz, Rusin, Waręż, Uhrynów, Piaseczno, a po stronie Polski - Oserdów, Dłużniów, Hulcze, Oszczów i łączy się z polsko - radziecką granicą państwową na rzece Bug w punkcie położonym w przybliżeniu 6,2 km na południowy - wschód od kościoła miejscowości Kryłów i w przybliżeniu 4,9 km na zachód od kościoła miejscowości Litowiz.”⁸

Problemem pozostało techniczne przeprowadzenie całej akcji. Dotyczyła bowiem ona przesiedlenia niemałej liczby ludności po jednej jak i drugiej stronie granicy, przekazania majątku nieruchomego, wreszcie wchodziły w grę odszkodowania za majątek utracony. Wprowadzając regulacje zawarte w protokole do Umowy obie strony rządowe sądziły, że tym samym zamykają całą sprawę.

W stanie nienaruszonym zobowiązano się pozostawić stronie drugiej bez odszkodowania nieruchomy majątek państwowy, spółdzielczo - kołchozowy, spółdzielczy włącznie z urządzeniami kolei i środków łączności.

Z terenów podlegających wymianie można było wywieźć majątek ruchomy państwowy i społeczny, łącznie z zapasami. Pozwalano

⁸ Tamże, s. 126, 128 - 129.

Z HISTORII OCHRONY GRANIC

nawet zabrać tabor kolejowy, samochodowy, traktory, kombajny, maszyny rolnicze, zwierzęta pociągowe i użytkowe.⁹

Za majątek pozostawiony nie przysługiwały odszkodowania ani ze strony państwa przejmującego dane terytorium, ani kraju rodzimego.

Terminy realizacji całego przedsięwzięcia również zostały określone Umową, stwierdzając, iż przekazanie terytoriów oraz przesiedlenie ludności powinno być zakończone w ciągu 6 miesięcy od dnia wejście w życie niniejszej Umowy.

Warto w tym miejscu uważniej przypatrzeć się terminom jakie wiązały się z Umową i były przez nią określone:

- 15.02.1951r. - podpisanie w Moskwie umowy o zmianie terytoriów państwowych;
- 28.05.1951r. - ratyfikowanie Umowy;
- 05.06.1951r. - wymiana w Warszawie dokumentów ratyfikacyjnych;
- 19.06.1951r. - rozpoczęcie prac Komisji dla Delimitacji Granicy (2 tygodnie od ratyfikacji);
- 05.09.1951r. - zakończenie prac Komisji dla Delimitacji Granicy (3 miesiące od ratyfikacji);
- 05.12.1951r. - zakończenie przesiedlenia ludności i wymiany odcinków (protokół do umowy, art. 4. - 6 miesięcy);
- 19.02.1952r. - oświadczenie rządowe w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych;
- 06.03.1952r. - opublikowanie w Dz. U RP nr 11 Umowy międzynarodowej.

Art. 5 niniejszego porozumienia zakładał, że Umowa wchodzi w życie od dnia wymiany dokumentów ratyfikacyjnych (05.06.1951 r.). W dodatku przyjęto ustalenie, że zostanie powołana Komisja dla Delimitacji Granicy, która swoje prace rozpocznie w ciągu 2 tygodni po wymianie dokumentów ratyfikacyjnych a wszystkie prace zakończy nie później niż w ciągu 2 - 3 miesięcy.

Zatem cały rok 1951 to czas wypełniania postanowień Umowy, ponieważ wymiana dotyczyła terenów rolniczych musiał być zakończony rok agrotechniczny - należało zebrać plony.

⁹ Tamże, s. 127.

Jak Wojska Ochrony Pogranicza przygotowane były do tak nietypowego zadania? Należało przecież zdążyć z instalacją urządzeń granicznych na nowych odcinkach. Z analizy dokumentów i relacji można przyjąć, że realizacją większości zadań zajęli się Rosjanie. Przejęcie nowych odcinków odbywało się automatycznie, ochronę granicy zdjęto ze starej i zainstalowano na nowej.¹⁰ Od 2 listopada 1951 roku żołnierze 26 Przemyskiej Brygady WOP rozpoczęli działania na nowo wytyczonej granicy ze Związkiem Radzieckim.¹¹ Działania te sprowadzały się na początku do zabezpieczenia różnych obiektów aż przejmą je polskie organa administracyjne.

Zmieniły się miejsca stacjonowania batalionów WOP dwóch Brygad - 23 w Chełmie i 26 w Przemyślu. 263 Batalion z Olszanicy przeniesiony został do Ustrzyk Dolnych. Natomiast strażnicę Hulskie z 264 Batalionu WOP Baligród przeniesiono do 263 Batalionu Ustrzyki Dolne. Sformowano też nowe przejście kolejowe Krościenko.¹²

W Chełmskiej Brygadzie zmiana przebiegu granicy spowodowała przeniesienie sztabu 234 Batalionu WOP Bełz do Tomaszowa Lubelskiego.¹³

Był to więc okres wytyczonej pracy zarówno ludności przesiedlanej, jak również służb państwowych. Analizując daty rozpoczęcia i zakończenia pracy placówek pocztowych (*patrz mapa*) można przyjąć, że wymiana dokonana się do 30.10.1951 r.¹⁴

Niedogodności związane z koniecznością zagospodarowania się w nowym miejscu przesiedleńców, przedłużały w czasie skutki wymiany granicznej, ale to zagadnienie jakby mniej absorbowało uwagę władz państwowych.

Nie wykazując zbytniej podejrzliwości w analizie atmosfery narodzin i realizacji tej umowy granicznej, należałoby się zastanowić, dlaczego dopiero w 1952 r. podano do publicznej wiadomości jej treść. Zastanawia też, dlaczego tak nagle pojawił się pomysł zmian granicznych między Polską a ZSRR. Od kiedy rozpoczęto prace nad nim? Jakie wreszcie były autentyczne motywacje jej przeprowadzenia? Jaki był los

¹⁰ H. Dominiczak, *Służba i praca na południowo - wschodnich rubieżach kraju 1945 - 1985*, Warszawa 1990, s. 44.

¹¹ Tamże.

¹² Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945 - 1991, Krótki Informator Historyczny*, Kętrzyn 1998, s.118.

¹³ Tamże, s. 104.

¹⁴ Więcej na ten temat: W. Piątek, *Zmiana terytorialnego zasięgu*, s. 373 - 374.

Z HISTORII OCHRONY GRANIC

przesiedleńców po jednej i drugiej stronie granicy? Te i inne pytania dotyczące opisywanego epizodu granicznego czekają na naukowe wyjaśnienie.

Skorek Arletta; Zmiany przebiegu granic Polski w 1951r., Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia nr 3/07, Koszalin 2007, s. 127 - 128.